

УДК 373.3:81' 276.3-053.5

DOI 10.24919/2411-4758.2017.110422

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

lesya.luzhetska@ukr.net

orcid.org/ 0000-0002-2136-9320

КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У СТАНОВЛЕННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті підкреслено значущість комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення української мови в початкових класах, акцентовано увагу на ролі цього підходу у становленні мовної особистості молодшого школяра загалом і під час вивчення таких частин мови, як іменник, прикметник, дієслово зокрема. Наголошено, що комунікативно-діяльнісний підхід забезпечує реалізацію принципу цілісного вивчення учнями початкової школи мови й мовлення, передбачаючи орієнтацію на всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо.

Ключові слова: *комунікативно-діяльнісний підхід; мовна особистість; комунікативна компетентність; мовлення; іменник; прикметник; дієслово.*

Лит. 7.

Леся ЛУЖЕЦКАЯ,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) lesya.luzhetska@ukr.net

КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В СТАНОВЛЕНИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В статье подчеркнута значимость коммуникативно-деятельностного подхода к изучению украинского языка в начальных классах, акцентировано внимание на роли этого подхода в становлении языковой личности младшего школьника в целом и в процессе изучения таких частей речи, как имя существительное, имя прилагательное, глагол в частности. Подчеркнуто, что коммуникативно-деятельностный подход обеспечивает реализацию принципа целостного изучения учениками начальной школы языка и речи, предвидя

ориентацию на все виды речевой деятельности: слушание-понимание, говорение, чтение, письмо.

Ключевые слова: *коммуникативно-деятельностный подход; языковая личность; коммуникативная компетентность; речь; имя существительное; имя прилагательное; глагол.*

Лит. 7.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що відбуваються в суспільстві, потребують перегляду усталених підходів до навчання української мови в закладах освіти, і передовсім у загальноосвітній школі. Проголошення незалежності України, надання українській мові статусу державної спричинилися до значних змін у функціонуванні та ставленні до вивчення української мови в країні в цілому та різних її регіонах, у формах і методах роботи вчителя [1, 16].

Вільне володіння рідною мовою сприяє розумовому і загальному розвитку учнів, успішному засвоєнню ними інших предметів, формуванню їхньої національної самосвідомості, української ментальності, моральних переконань. Саме тому цей предмет повинен бути одним з найголовніших, найпрестижніших у школі [1, 16].

Сьогодні особливого значення надається компетентно спрямованій освіті, головна засада якої полягає в реалізації принципу «навчатись діючи». Із впровадженням нового Державного стандарту в загальноосвітній школі навчальний предмет *мова* почав виконувати, окрім інших, ще одну важливу роль – забезпечувати реалізацію компетентностей. Школярі мають не тільки здобувати знання, уміння й навички, у них мають сформуватися відповідні компетентності, що ґрунтуються на цих знаннях, а також на досвіді і нахилах учнів. Одним із шляхів реалізації зазначених принципів є комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення рідної мови. Саме цей підхід покладений в основу чинних програм з української мови.

Аналіз досліджень. Комунікативна компетентність завжди була визначальною у діяльності вчителя, однак на сучасному етапі розвитку суспільства ця компетентність стала життєво необхідною. Комунікативна компетентність передбачає ґрунтовне володіння усним і писемним мовленням, культурою мовлення і культурою спілкування, вміння формувати власне ставлення до того чи того явища, події, факту тощо; вміння доводити власну позицію, презентувати оточенню результати своєї праці і т. ін. Педагог сам має бути комунікативно компетентним і сформувати цю компетентність у школярів. Розпочинається ця робота в початкових класах, адже саме вчителі початкової школи закладають

основи культури мовлення і культури спілкування, основи грамотності у своїх вихованців.

У методиці викладання української мови над проблемами вивчення мови на комунікативних засадах працювали і працюють такі вчені, як М. Вашуленко, Л.Варзацька, О.Хорошковська, Г.Шелехова та ін. Важливим шляхом реалізації мовної політики є комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови. На думку вчених, саме цей підхід є одним з основних у навчанні рідної мови, оскільки забезпечує дотримання принципу цілісного вивчення мови й мовлення. «Глибоке вивчення рідної мови створює великі можливості для розвитку мислення учнів, формування їхнього світогляду. Засвоюючи лексичне багатство, граматичну будову, стилістичні можливості рідної мови, вони вчаться будувати усні й письмові висловлювання, користуватися мовою у будь-якій життєвій ситуації» [7,8].

Аналіз окремих лінгвістичних праць з проблеми дослідження дозволив визначити семантико-стилістичні властивості наявних в українській мові частин мови, усвідомити їх роль як засобу формування у мовців комунікативно-мовленневих умінь. Це слугує основою для ознайомлення учнів початкової школи як з повнозначними частинами мови (іменником, прикметником, дієсловом, числівником, займенником, прислівником), так і з деякими службовими (прийменником і сполучником). Відбувається це ознайомлення на теоретико-практичному рівні, на що і націлює комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови в початковій школі.

Учені-методисти (М.Вашуленко, Л.Варзацька, М.Пентиліук, Є. Гопштер та ін.) вважають найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діялісного підходу до вивчення лінгвістичного матеріалу опору на текст. На думку вчених, вивчення мовних явищ на основі тексту є методично виправданим, адже, усвідомлюючи будову мови, мовець вдосконалює власне мовлення; воно стає точним, виразним, доречним тощо. Отож із усього зазначеного випливає, що й під час вивчення частин мови доцільно використовувати тексти як дидактичний матеріал для різноманітних вправ. Реалізація комунікативно-діялісного підходу під час вивчення морфології створює основу для подальшої систематизації здобутих знань та вдосконалення мовленневих умінь і навичок.

Мета статті – на основі опрацьованої літератури, а також власних спостережень за процесом навчання на уроках української мови в початкових класах довести доцільність здійснення комунікативно-діялісного підходу під час опрацювання мовних явищ, підкреслити

зокрема його значущість та ефективність в оволодінні молодшими школярами знаннями про такі частини мови, як іменник, прикметник, дієслово на теоретико-практичному рівні.

Виклад основного матеріалу. У пояснювальній записці до програми з української мови зазначено: «Курс української мови – важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін» [6,3]. Зважаючи на важливість зазначеного у програмі, можна без перебільшення вважати мову одним з найпопулярніших засобів навчання і виховання особистості.

Основна мета початкового курсу української мови полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань [6,3]. Відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет «Українська мова» будується за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною. Кожна з ліній наповнена вагомим змістом. Провідною вважається мовленнєва змістова лінія, яка «передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу» [6,3].

Особливо значущою є діяльнісна змістова лінія, яка «спрямована на формування в молодших школярів уміння вчитися, яка дає їм змогу організовувати і контролювати свою навчальну діяльність і забезпечується послідовною мотивацією навчання, здатністю докладати власних зусиль для досягнення результату, виконувати мисленнєві операції і практичні дії, володіти уміннями й навичками самоконтролю та самооцінки» [6,4].

З орієнтацією на нову мету шкільної мовної освіти – формування й удосконалення вмінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності – постала необхідність змінити структуру і, відповідно, зміст цього шкільного предмета. У методичній системі сучасної початкової мовної освіти поєднано традиційний системно-описовий підхід з комунікативно-діялісним, що передбачає орієнтацію на всі чотири види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання і письмо [5, 3].

Комунікативно-діялісний підхід до навчання означає, що в центрі педагогічної роботи перебуває учень як суб'єкт навчальної діяльності; система навчання передбачає врахування індивідуально-психо-

логічних, вікових, національних особливостей та інтересів школяра. Однією з найбільш вагомих переваг комунікативно-діяльнісного підходу є те, що учень отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно в процесі власної навчально-пізнавальної діяльності.

Основне спрямування курсу початкового навчання української мови – мовленнєво-мовне. Головна мета – забезпечити розвиток, удосконалення умінь і навичок усного мовлення, навчити дітей читати й писати, сформувати певне коло знань про мову і мовні уміння, забезпечити мотивацію навчання рідної мови. Курс української мови для початкових класів значно оновився, у ньому чіткіше передбачено взаємодію двох складових частин: мовної освіти школярів та їх мовленнєвого розвитку. Перевага у змісті початкового курсу надається останній. Мовні знання служать важливим засобом розвитку мислення дитини, що здійснюється в процесі побудови зв'язних висловлювань, роботи над текстом, його структурою [3, 12].

Сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки. Найбільш продуктивними для навчання мови і мовлення є комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи, які є тим засобом, що об'єднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст курсу. Зокрема, комунікативно-діяльнісний підхід знаходить своє відображення в теорії мовленнєвої діяльності (створення тексту). За такого підходу шкільний курс рідної мови повинен забезпечувати учнів не тільки знаннями, а й уміннями та навичками [4, 139].

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови в школі передбачає виконання низки важливих методичних завдань: забезпечити мотивацію навчальної діяльності школярів; адекватно до мети дібрати зміст навчання, визначити способи подачі теоретичних відомостей з мови у шкільних підручниках, розробити систему вправ на засвоєння теоретичного змісту і, на цій основі, вироблення практичних мовленнєвих умінь; дібрати комплекс контрольно-перевірних завдань для виявлення ефективності діяльнісного підходу до навчання мови в початковій школі [4, 140].

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови забезпечує усвідомлення учнями комунікативної функції мови, і саме тому біль-

шість мовних і мовленневих вправ, пропонованих школярам, мають виконуватися з метою спілкування. На уроках української мови доцільно створювати різноманітні мовленнєві ситуації, виробляти в учнів уміння вдосконалювати власні висловлювання тощо. Комунікативно-діяльнісний підхід необхідно реалізовувати під час вивчення кожного мовного явища на уроках української мови в початковій школі. Комунікативне навчання охоплює і граматику. Аналізований нами підхід допомагає молодшим школярам краще зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети, спрямованої на вираження думки. Так, під час відповідної роботи учні переконуються в тому, що для художнього опису якогось предмета, особи чи явища потрібні різноманітні прикметники, а описати, скажімо, якийсь трудовий процес неможливо без дієслів. За такого підходу молодші школярі не тільки збагачуються теоретичними знаннями про частини мови, а й усвідомлюють їх роль у побудові висловлювань; на цій основі в учнів формуються відповідні мовленнєві вміння і навички.

У програмах початкових класів вивчення граматики посідає чільне місце, бо саме в цих класах учні ознайомлюються з будовою рідної мови, оволодівають навичками практичного її вживання. У початкових класах вивчається матеріал, який є базовим для свідомого оволодіння мовою в середніх класах. Так, за час навчання в 1-4 класах учні повинні ознайомитися з частинами мови (іменником, прикметником, дієсловом, займенником, прислівником, числівником) та їх граматичними категоріями (роду, числа, відмінка, часу, особи та ін.)... Елементи морфології і синтаксису вивчаються в кожному з початкових класів. Матеріал розташований у порядку наростаючої складності. Наприклад, у період навчання грамоти школярі ознайомлюються зі словами, що є назвами предметів, ознак і дій (без уживання термінів «іменник», «прикметник», «дієслово»). У наступних класах учні будуть вивчати такі частини мови, як іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник та їх граматичні категорії [5, 190].

Як зазначає М.Вашуленко, «у процесі вивчення частин мови в учнів закріплюються і вдосконалюються вміння граматично правильно будувати словосполучення і речення, вводити їх у зв'язні висловлювання...; формуються вміння і навички комунікативно виправдано використовувати мовні засоби в мовленні» [5, 194].

У своєму дослідженні зосередимо увагу на вивченні молодшими школярами таких частин мови, як іменник, прикметник і дієслово. Саме ці частини мови опрацьовуються учнями протягом усього навчання у початковій школі. У кожному наступному класі теоретичний

матеріал про кожну з цих частин мови ускладнюється, опрацьовуються нові теми, засвоюються нові граматичні поняття. Усе це чітко відображено у чинних програмах з української мови для кожного класу зокрема. Як уже зазначалося, провідні методисти наголошують на тому, щоб вивчати мовні явища (в тому числі, й частини мови) на основі текстів. Під час такої роботи школярі збагачують свій словниковий запас новими словами, синтаксичними конструкціями, наявними в тексті, вчать використовувати їх і подібні до них під час побудови власних висловлювань.

Так, спостерігаючи за змінюванням іменників за відмінками (4 клас), учні можуть попрацювати над віршем «Спасибі» (авт. – Л. Лужецька). Пропонується виконати таке завдання:

Прочитайте віри. Підкресліть іменники, вжиті у давальному відмінку. Поставте до них питання, виділіть закінчення.

Спасибі

Кажу «спасибі» своїй матусі,

Що дарувала мені життя.

І татусеві до ніг вклонюся,

Бо він опора моя міцна.

Бабусі рідній кажу «спасибі»,

Дарує ласку мені вона.

І дідусеві подяка щира

За все, що маю від нього я.

У роботі над текстом вірша увагу школярів потрібно звернути передусім на закінчення іменників чоловічого роду (назв істот) в давальному відмінку: *татусеві, дідусеві*. Школярі на практичному рівні засвоюють такі форми як нормативні, вчать вживати їх у власному мовленні під час побудови зв'язних висловлювань.

Т. Зенченко вважає вивчення теми «Прикметник» у 4 класі пропедевтикою комунікативної діяльності в основній школі. «Комунікативний підхід до вивчення частин мови, зокрема, прикметника, передбачає й пропагує різнобічний розвиток мовлення учнів, пронизує й об'єднує всі сторони мовленнєвої діяльності учнів, підпорядковуючи роботу над мовною теорією завданням розвитку мовлення» [2, 8].

Як зазначають провідні методисти, вчителі-практики, використання різноманітних навчальних вправ на текстовій основі сприяє виробленню в учнів умінь слухати, читати, розуміти почуте й прочитане, трансформувати інформацію, обмінюватися нею, робити відповідні висновки тощо. Наприклад, під час вивчення прикметника доцільно пропонувати школярам вправи на зіставлення різних типів текстів,

завдання з опущенням прикметникових форм тощо. Це дає змогу учням визначити спільні риси та вказати відмінність між текстами і в результаті дійти висновку про образність, яскравість тих художніх текстів, у яких наявні прикметники.

Система вивчення дієслова передбачає ознайомлення молодших школярів з граматичними ознаками цієї частини мови та формування навичок уживання дієслів у мовленні. Дієслово вивчається в усіх класах початкової школи... Загальне уявлення про слова – назви дій починає формуватися з добукварного періоду навчання грамоти. Вправи з дієсловами мають органічно включатися в роботу з розвитку навичок мовленнєвої діяльності, засвоєння першокласниками знань про мову та вироблення у них мовних умінь [5, 213]. На думку М.Вашуленка, граматичні, орфографічні та лексичні вправи у процесі вивчення розділу «Дієслово» мають поєднуватися з логічними та стилістичними вправами, що позитивно впливає на розвиток загальних мовленнєвих умінь молодших школярів.

Відповідно до чинної програми учні 4 класу спостерігають за дієсловами в тексті, вжитими у прямому і переносному значеннях; пояснюють пряме й переносне значення дієслів, уживають дієслова у переносному значенні у власному мовленні, усвідомлюючи, що такі слова увиразнюють мовлення, роблять його емоційним, яскравим. Під час опрацювання дієслова школярі виконують чимало вправ на текстовій основі, серед них, наприклад, така:

Прочитайте текст. У якому реченні дієслово *співають* ужите у прямому значенні, а в якому – у переносному? Свою думку аргументуйте.

Надходить весна. Діти й дорослі співають веселих пісень. Співають пташки у дїброві, співають блакитні струмки. Весна усім дарує радість і надію!

Отож уроки з української мови у початкових класах треба будувати так, щоб кожен вид роботи виконував свою роль у формуванні в учнів певних комунікативних умінь. Завдання вчителя – добирати до вправ такий мовний матеріал, який відповідав би темі й меті уроку, зацікавлював дітей, містив різноманітні комунікативні завдання. Тільки за такого підходу педагог може домогтися належного мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На основі наукових досліджень проблеми здійснення комунікативно-діялісного підходу до вивчення української мови в початковій школі, а також на основі власних спостережень за процесом вивчення молодшими школярами частин мови доходимо висновку, що комунікативно-діяль-

нісний підхід до вивчення мови відіграє важливу роль у становленні мовної особистості молодшого школяра, забезпечуючи реалізацію принципу цілісного вивчення учнями мови й мовлення. Навчання на основі комунікативно-діяльнісного підходу відповідає сучасним вимогам до освіти і потребує особливої уваги вчених-методистів, подальших ґрунтовних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України /Олександр Біляєв, Леонід Скуратівський, Лідія Симоненкова, Галина Шелехова //Дивослово. – 1996. - № 1. – С. 16-21.
2. Зенченко Т. Вивчення теми «Прикметник» у 4 класі як пропедевтика комунікативної діяльності в основній школі /Тетяна Зенченко //Українська мова і література в школі. – 2014. - № 3. – С. 8-14.
3. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: навч. посіб. / Г.П.Коваль, Н.І.Деркач, М.М.Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2008. – 286 с.
4. Мандрик Н.В. До проблеми сучасного уроку української мови / Н.В. Мандрик // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2014. – Вип. 8 (51). – С. 139-142.
5. Методика навчання української мови в початковій школі: навч. посіб. / За наук. ред. М.С.Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
6. На допомогу вчителю початкових класів. 4 клас: навчальні програми. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. – 160 с.
7. Пентиліук М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови /Марія Пентиліук //Українська мова і література в школі. – 1999. - № 3. – С. 8-10.

REFERENCES

1. Biliaiev, O., Skurativskiy, L., Symonenkova, L. & Shelekhova, H. (1996). Kontsepsiia navchannia derzhavnoi movy v shkolakh Ukrainy [Concept of teaching the state language in schools of Ukraine]. *Dyvoslovo – Wonder Word*, 1, 16-21 [in Ukrainian]
2. Zenchenko, T. (2014). Vyvchennia temy «Prykmetnyk» u 4 klasi yak propedevtyka komunikativnoi diialnosti v osnovnii shkoli [Study of the topic “Adjective” in the 4th class as propaedeutics of communicative activity in a primary school]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 3, 8-14 [in Ukrainian]
3. Koval, H.P., Derkach, N.I. & Naumchuk, M.M. (2008). *Metodyka vykladania ukrainskoi movy [Methodology of teaching the Ukrainian language]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian]

4. Mandryk, N. V. (2014). Do problemy suchasnoho uroku ukrainskoi movy [To the problem of the modern Ukrainian language lesson]. *Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Research notes of Rivne National Humanity University*, 8 (51), 139-142 [in Ukrainian]

5. Vashulenko, M. S. (Eds.). (2010). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian]

6. *Na dopomohu vchytelevi pochatkovykh klasiv. 4 klas: navchalni prohramy (2016). [To help the teacher of elementary school. Class 4: curriculum]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Osvita» [in Ukrainian]

7. Pentyliuk, M. (1999). Naukovi zasady komunikatyvnoi spriamovanosti u navchanni ridnoi movy [Scientific principles of communicative orientation in teaching native language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 3, 8-10 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2017 р.